

## ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

*У статті розкрито тенденції щодо різностороннього висвітлення проблеми професійної мобільності як наукової дефініції.*

**Ключові слова:** мобільність, соціальна мобільність, професійна мобільність.

*In the article the different tendencies of opening of problem of professional mobility are analysed as scientific definition.*

**Key words:** mobility, social mobility, professional mobility.

Сучасні суспільні перетворення, зумовлені вимогами ринкової економіки, інтеграцією України в європейське співтовариство, відкритістю до загальнолюдських контактів, висувають нові підвищені вимоги до особистості сучасного фахівця. Власне високий розвиток особистісної мобільності, професіоналізму, гнучкості, толерантності дозволяють утримати провідні позиції на ринку професій.

У психологічній науці проблема підготовки мобільної особистості є продовженням не тільки вітчизняних, але й світових традицій філософської, психологічної та педагогічної думки. Цільова настанова системи освіти на розвиток особистісних якостей і компетенцій випускників, що забезпечують їхню конкурентоспроможність, з особливою гостротою аналізувалася за останні роки, коли в умовах швидкої зміни змісту професійної діяльності відбувається настільки ж швидке відновлення наявних знань. Однак сформованість цих особистісних якостей варто розглядати тільки як передумову конкурентоспроможності суб'єктів професійної діяльності. Висока соціальна й професійна конкурентоспроможність проявляється в здатності особистості самостійно знайти шляхи самореалізації, самовдосконалення, уникнути застрягання в періодах вікових і професійних криз, не піддатися маргіналізації свідомості. Саме такі особистості становитимуть основу соціального фундаменту демократичного суспільства й поповнять клас «професіоналів».

Сформоване уявлення про професійну мобільність людини як здатність змінювати професію або рід діяльності в умовах високої динамічності суспільних відносин і зв'язків передбачає також здатність до успішної самореалізації в суспільному (побутовому, сімейному, етнічному та ін.) середовищі. Однак мобільність, будучи одним з основних показників професійної й соціальної затребуваності суб'єкта, одночасно і ціннісно-значенневим конструктом і типом реагування особистості на ситуацію життєдіяльності (життєву, професійну) в умовах, що змінюються. Двоєдина мета освіти, яка полягає в спрямованості на якісне засвоєння людиною необхідного змісту, з одного боку, та на розвиток особистісних якостей, з іншого, визначається потребою суспільства у фахівці, який здатний перетворювати професійну діяльність і самого себе відповідно до динамічних вимог соціуму. Мобільні якості фахівця не обмежуються тільки сферою професійної діяльності. Про актуальність проблеми

свідчить і вживання понять «мобільна особистість», «мобільний фахівець», «професійна мобільність».

Для усвідомлення суті проблеми розглянемо поняття «професійної мобільності особистості». Соціально-професійна мобільність розглядається як процес переміщення особистості та групи по соціальних позиціях, пов'язаних зі збереженням, отриманням або втратою професійного статусу. Соціально-професійна мобільність, як тривалий процес, містить у собі процеси й відповідні соціальні дії: 1) набуття первинного професійного статусу; 2) зміну професій або роду професійної зайнятості (суто професійна мобільність); 3) зміна професійної зайнятості на трудову (виконання інших видів трудової діяльності). Існує також точка зору, що професійна мобільність є одним зі складових компонентів трудової мобільності поряд із кваліфікаційним та кар'єрними видами мобільності. Їхні зміни залежать від кількості й проникності стратифікаційних каналів, а також від динаміки якісних характеристик працівника: освіти, кваліфікації, стану здоров'я, профпридатності тощо.

Джерелом розробки наукових основ проблеми мобільності є праці відомих соціологів Е.Гідденса, Т.Парсонса, П.Сорокіна, а пізніше – Т.П.Дехтярьової, Р.В.Ривкіна та ін. Істотний внесок у розробку проблеми професійної готовності й творчої активності фахівців, розвитку їхніх базових і спеціальних компетентностей як основи мобільності в професійній діяльності внесли роботи В.І.Андрєєва, О.О.Вербицького, Б.С.Гершунського, І.А.Зимової, В.О.Козирєва та ін.

Професійна мобільність розглядається як здатність особистості реалізувати свою потребу в певному виді діяльності, що відповідає схильностям і можливостям з користю для суспільства, уміло переходити від одного виду діяльності до іншого, тобто проявляти свою професійну компетентність, розширюючи й поглиблюючи характер діяльності.

Теоретико-методологічні засади розгляду будь-якого наукового феномену вимагають поточнення змісту категоріального апарату вживаних понять. У зв'язку із цим вважаємо, що кожне з понять «соціальна мобільність», «професійна мобільність», «соціально-психологічна мобільність особистості» одночасно може бути визначене як термін, категорія й дефініція залежно від міри їхнього узагальнення. Розглянемо детальніше зміст вищеподаних понять.

Сучасні словники трактують мобільність як «здатність до швидкого пересування, дії». Проблеми саморуку людини в житті й діяльності цікавили ще дослідників античності. Арістотель увів філософське поняття акту й потенції, яке зводилося до ширшого поняття – «енергія». Згідно з його уявленнями, енергія акту (процесу) приводить людину до активності (мобілізації). Друга енергія – здійснення речі (ентелехія) постає як результат діяльності й також має заряд потенційної активності. Уся природа в Арістотеля розглядалася у вигляді послідовних переходів від «матерії» до «форми» й назад. У матерії, однак, він убачав тільки пасивне начало, а всю активність приписував формі, до якої зводив початок руху й мету [2, с.29]. В уявленнях сучасної людини вкладена в процес виготовлення продукту енергія у вигляді сукупності цінностей, смислів, мотивів, знань, компетентностей тощо визначає його якість і цінність, які, у

свою чергу, накопичують у собі потенційну енергію для подальшого руху особистості.

Загальноприйнятим вважається, що концепція соціальної мобільності була розроблена Пителимом Сорокіним у його фундаментальній праці «Система соціології». П.А.Сорокін, розробляючи динаміку соціокультурних відносин, використовує різні визначення процесу соціального руху – «соціальні перегрупування», «переміщення», «коливання об'єму груп», «переливання», «дифузія», «асоціація», «циркуляція» [13, с.439–561]. Тому, незважаючи на те, що автор використовує широкий спектр понять для позначення соціальних переміщень, як універсальне він використовує поняття мобільності, а в подальшому й факт соціальних переміщень почали називати соціальною мобільністю, або просто мобільністю.

Соціологія використовує поняття «соціальна мобільність» у значенні сукупності соціальних переміщень людей у суспільстві, тобто зміни свого статусу. Виділено два основних види соціальної мобільності – міжпоколінна і внутріпоколінна, або соціальна кар'єра і два основних типи – вертикальна й горизонтальна. Вертикальна мобільність передбачає переміщення з однієї ступеня (стану, класу, касти) в іншу. Залежно від напрямку переміщень існує висхідна мобільність (соціальний підйом, рух вгору) і низхідна мобільність (соціальний спад, рух униз). Горизонтальна мобільність передбачає перехід з однієї соціальної групи в іншу, розміщену на одному й тому ж рівні (з однієї релігійної групи, сім'ї, професії тощо в іншу). На вертикальну й горизонтальну мобільність впливають стать, вік, рівень народжуваності й смертності, густота населення. Раніше показником успіху вважалася висхідна кар'єра. Поступово уявлення про цей процес дещо змінилися й тепер дослідники виділяють горизонтальну й вертикальну кар'єру. Горизонтальна кар'єра дає можливість зміни функцій, отримання більш цікавої та продуктивної роботи, розширення поля діяльності, а також отримання авторитету й поваги серед колег. Горизонтальна кар'єра не менш важлива для особистості, ніж вертикальна, але вона неможлива без постійного самовдосконалення й оволодіння новими знаннями, професійними вміннями. В етнографії широко застосовується термін «мобільність етнічна» для позначення цілеспрямованої діяльності, направленої на самоствердження й самовизначення. У такому контексті розуміння мобільності є ширшим, що передбачає не просто динамічну характеристику, але й діяльність, яка торкається психічної сфери особистості.

Широким і неоднозначним є розуміння мобільності в соціальній педагогіці. А.В.Мудрик відзначає, що мобільність – це важливий ефект соціалізації людини під впливом міста, міського життя. «Мобільність може розглядатись як постійна потреба в новій інформації; як реакція на різноманіття стимуляторів, котрі має місто; як готовність до змін (місця роботи чи проживання, характеру відпочинку, соціальної групи, смаків, тощо)» [10, с.109].

Наведене визначення відображає класичне розуміння названого терміна – рухливість особистості, здатність до швидкої дії, її підготовленість до чогонебудь. Разом із тим у вказаному контексті не враховується аспект перетворення особистістю самої себе. Підхід до розв'язання поставленої проблеми був

запропонований Н.Ф.Хорошко на прикладі формування конструкторської мобільності школярів, де мобільність визначена як сукупність характерологічних індивідуальних успадкованих і набутих рис особистості, які проявляються в поступально-дискретній діяльності, направленій на засвоєння середовища через його дослідження й розумне перетворення. Значущою є думка про те, що конструкторська мобільність залежить від ціннісних установок особистості, від творчого характеру діяльності, тобто особистість тим мобільніша, чим більш активним є її творчий потенціал та потреба у творчості [14, с.12]. До проблеми мобільності звертався П.Р.Атутов, розглядаючи політехнічну підготовку школярів як основу їхньої професійної мобільності. Він убачає професійну мобільність в аспекті рухливості трудових функцій і здатності працівника адаптуватися до змінних видів праці. До цього поняття, крім знань, ерудиції, діловитості, професійної майстерності, інтелігентності, входять готовність до творчої праці, прийняття нестандартних рішень, ініціативність, соціальна активність [3, с.241–242].

О.В.Амосова пов'язує мобільність з оволодінням студентами конкретними вміннями й визначає її як «уміння швидкої перебудови (корекції) своїх дій у конкретних ситуаціях, уміння швидкого реагування на навколишні зміни» [2, с.27]. У дослідженні М.А.Пазюкової розкрито сутність поняття «соціально-професійна мобільність». Важливим є розуміння того, що соціально-професійна мобільність – це внутрішній потенціал особистості (особистісний феномен), який характеризується загальною психологічною (мотиваційно-інтелектуально-вольовою) базою, що визначає її соціальну й професійну активність, суб'єктивність, творче ставлення до професійної та соціальної діяльності, до власного розвитку [11, с.11].

На думку спеціалістів, на рівень професійної мобільності впливає і ряд інших чинників. С.Г.Вершловський до них відносить соціальний статус дорослого та рівень його осмислення суб'єктом діяльності, особливості минулого досвіду тощо [4].

Думки дослідників сходяться на тому, що професійна мобільність піддається цілеспрямованому формуванню й розвитку, а також саморозвитку при відповідній педагогічній підтримці цього процесу. Вона може бути введена в систему основних професійних цінностей особистості як цінність термінальна, базова, а також цінність інструментальна – організуюча діяльність фахівця на прийняття життєво важливих завдань. Розглядаючи типи професійної мобільності, А.В.Коржуєв, В.А.Попков виділяють такі:

- *Перший тип.* Через ті чи інші обставини випускник вузу змінює сферу діяльності в рамках однієї широкої спеціальності (інженер-проектувальник, інженер-конструктор, інженер-дослідник, інженер-управлінець). Працівник залишається в рамках первинного соціального статусу, тобто явного професійного росту не відбувається.
- *Другий тип.* Діяльність працівника змінюється у зв'язку з підвищенням соціального статусу по службовій драбині. Звідси виникають проблеми соціальної адаптації до нового статусу, входження в професію.

- *Третій тип.* Працівник міняє одну професію на іншу, так чи інакше близьку до попередньої, яка дозволяє хоча б частково опиратися на набуті раніше вміння й навички.
- *Четвертий тип.* Кардинальна зміна занять або роду діяльності, коли необхідно життя починати з «чистого аркуша», з азів освоювати нове професійне поприще, поступово набиратися знань і досвіду [9].

Представлена класифікація має в основі міру відмінностей між початковою спеціалізацією й тією, яка приходить їй на зміну, й одночасно змістовну характеристику цього розвитку.

Ю.І.Калиновський, досліджуючи проблему розвитку соціально-професійної мобільності андрагога, відмічає, що «саме поняття “мобільність” відображає ставлення людей до “виклику часу”, пов’язаного з ростом народонаселення, числа нових соціальних груп, з одного боку, зростанням темпу життя й вимог до життєдіяльності людей, викликаючи зростання матеріальних і духовних потреб, з іншого» [7]. Цікавою є думка щодо розгляду мобільності особистості як механізму подолання відчуження від соціуму й культури, а також від самої себе й виокремлює такі типи мобільності особистості, як соціально-професійна, соціокультурна, професійна, вузькопрофесійна, індивідуально-особистісна та особистісна. Мобільність розглядають як головний компонент професійної компетентності, соціальної активності й умову самореалізації особистості, її активної ролі в соціумі. Дослідник виходить із загальнонаукового інтегративного визначення мобільності як здатності особистості (індивіда, суб’єкта) швидко змінювати становище, рухатися, вникати в ситуацію, приймати рішення під впливом змінних обставин життєдіяльності.

Більш розгорнуте розуміння феномену професійної мобільності висвітлено в дослідженні Л.В.Горюнової, яка визначає професійну мобільність як:

- якість особистості, що забезпечує внутрішній механізм розвитку людини;
- діяльність людини, яка визначається змінними обставинами, результатом якої є самореалізація в професії й житті;
- процес перетворення людиною самої себе та професійного й життєвого середовища, що оточує її [6].

Поряд із поняттям мобільність доволі часто в першоджерелах використовується поняття «мобілізація». «Мобілізація» розглядається як приведення кого-небудь або чого-небудь в активний стан, зосередження сил і засобів для досягнення якої-небудь мети.

У психології й фізіології людини поняття «мобілізація» часто розглядається як фізіологічний процес. Так, погляд на мобілізацію як психофізіологічний аспект зустрічається в працях Ю.М.Ємельянова, В.І.Гінецинського. Розглядаючи динаміку конативних процесів, автори виділяють мобілізацію як один зі станів цього процесу [5]. І.П.Павлов відзначав, що мобілізація фізична та інтелектуальна призводить до втомлюваності, виснаження, невротичних станів.

Є.А.Климов розглядає мобілізацію з точки зору соціології й уважає, що мобілізація передбачає, по-перше, активізацію структуроперетворюючих механізмів певної сукупності людей; по-друге, інтенсивну діяльність певної су-

купності людей, сфокусовану на досягненні певних цілей. При цьому суб'єкт мобілізації виступає в трьох значеннях: як системний продукт, чії дії визначаються системою безпосередніх та опосередкованих контактів і рядом структурних детермінант; як системний агент, чії дії й сама поява як самостійного соціального суб'єкта перетворюють структуру соціальної мережі, і як суб'єкт соціальної дії, чия активність проявляється в суб'єктивно проінтерпретованому контексті й чия поведінка характеризується колективною інтенцією та солідарним вибором мети й стратегій. Таким чином, процес соціальної мобілізації найтіснішим чином пов'язаний з формуванням солідарних спільнот, тобто груп індивідів зі взаємною відповідальністю, загальною соціальною ідентичністю, загальними соціальними цілями; людей, які прагнуть реалізувати загальні й загальногрупові задачі за допомогою власних або групових ресурсів і тих можливостей, що надає їм наявна інституційна структура. Важливою є думка автора, що солідарна форма має два види свого існування: як організаційна структура та як соціокультурний дискурс. Їхня взаємовідповідність забезпечується й проявляється в діяльній практиці. Під соціокультурним дискурсом автор розуміє сукупність ціннісних детермінант, специфічних інтерпретацій актуальних проблем, більш-менш систематизований набір понять, ідей, стереотипів, а також контекстуально сфокусованих цілей і завдань. «Дискурс не просто задає поле для комунікативних подій, але і являє собою систематизовану колективну інтенційність». Як складові частини можуть бути виділені: ціннісно-світоглядний комплекс, система правил і система цілей [8]. З точки зору пошуку шляхів розвитку мобільної особистості будь-яка людська діяльність тією чи іншою мірою пов'язана із системою цінностей конкретного суб'єкта діяльності. Іншими словами, мобільне середовище розвиває мобільну особистість. Згідно з педагогічним підходом, поняття «професійна мобільність» і «мобілізація» вживаються в значенні готовності до виконання певних дій. В.А.Сластенін, О.А.Леванова, А.В.Мудрик та інші, поряд з організаторськими, конструктивними, дослідницькими, виділяють мобілізаційні, професійно-педагогічні уміння й навички, які безпосередньо стосуються виховної діяльності учителя [12]. Цікавим є й той факт, що багато дослідників розглядає мобільність як динамічну характеристику не особистості як цілісного утворення, а лиш якоїсь її частини. Так, Ф.А.Гайсин звертає увагу на поняття «мобільність мислення», яке тлумачить як можливість перенесення знань, умінь і навичок на різні соціальні предмети, навчально-виробничі ситуації, як можливість широкого узагальнення професійних знань, умінь, навичок [1]. У даному контексті вчений розглядає мобільність як можливість, тобто деяку потенцію, яка може бути реалізована або нереалізована, якщо немає певних умов (звідси поділ мобільності на потенційну й актуальну).

Вихідне розуміння мобільності в контексті гуманістичного індивідуального підходу повинно бути з виявленням певного типу (способу) реагування особистості на навколишню дійсність, який продукує конкретну життєву стратегію поведінки й діяльності, певну життєву позицію особистості в сенсі її ставлення до світу, яке одночасно складає сутність особистісної діяльності.

Професійна мобільність особистості може розглядатись у двох проявах – як мобільність потенційна і як мобільність актуальна. Погоджуючись із позицією Амірової, розглядаючи елементи структури мобільності в її потенції, ряд обов'язкових компонентів – когнітивно-змістовний, який представлений досвідом особистості, системою знань, умінь і навиків діяльності (інтелектуальних, дослідницьких, пізнавальних, загальнопрофесійних і спеціальних); компетентнісний, який передбачає оволодіння способами професійних завдань, які проявляються в діяльності через актуалізацію суб'єктом діяльності позначених вище знань, умінь і навиків; рефлексивний – наявність навиків інтроспекції, можливість і готовність осмислення фахівцем своєї професійної діяльності й себе в ній з метою її прогнозування, критичного аналізу, оцінки ефективності для розвитку особистості, реорганізації в умовах модернізації освітніх систем; біопсихологічний (темперамент, адаптаційні якості особистості, мотиваційна готовність, креативність) [1].

Актуальна мобільність завжди проявляється в діяльності суб'єкта. Природа особистісної мобільності така, що в діяльності вона може проявлятися тільки в органічній єдності з мотивами й цінностями людини, за умови глибокої особистісної зацікавленості в даному виді діяльності. Хоч на практиці змістом діяльності, яка має особистісну цінність, може бути і її процес, і результат, і система відносин, які складаються в діяльності. Актуальна мобільність пов'язана з динамікою розвитку мотиваційного компонента від професійної допитливості, яка переходить в усвідомлене прагнення пізнати необхідне нове до стійкого бажання підвищити свій професіоналізм. Вона проявляється в прагненні вибору пріоритетних професійних цілей і розгортанні всієї необхідної структури діяльності після їхньої реалізації. Актуальна мобільність виражається в різних рівнях мобілізації, на які виходить діяльність спеціаліста.

Аналізуючи проблему професійної мобільності, можна виділити об'єктивний і суб'єктивний аспекти. Об'єктивний аспект охоплює науково-технічні та соціально-економічні передумови, а також сам процес зміни професії. Щодо чинників, які стимулюють професійну мобільність, то акценти перенесені з науково-технічних досягнень, які прискорювали процес виникнення нових професій і потребували перекваліфікації робітників за радянських часів, на фактори розвитку ринкових відносин, що забезпечують досягнення якісно нового рівня мобільності та професійно-практичної підготовки конкурентоспроможного фахівця.

Суб'єктивний аспект розкриває процес зміни інтересів працівників та акт прийняття рішення щодо зміни місця роботи чи професії, що залежить від таких індивідуальних характеристик людей, як потреби, ціннісні орієнтації, моральні якості та інші визначальні мотиви.

**Висновки.** Вищенаведений аналіз дозволяє відмітити, що багато дослідників користуються уявленням про мобільність як соціальний феномен, але при цьому вони аналізують той тип мобільності, який відповідає їхньому науковому інтересу. Звідси виділяють соціальну, особистісну, культурну, соціокультурну, професійну, конструкторську та інші види, які складають предмет або об'єкт

дослідження. При цьому не розглядається мобільність як певний тип реагування в «чистому» вигляді.

Перспективними проблемами в цьому напрямі можуть бути пошук критеріїв класифікації чинників, передумов, наслідків професійної мобільності, розробка програм попередження деструктивних наслідків процесів мобільності, прогнозування фактичної мобільності за потенційною, зміна соціальних статусів при різних типах мобільності тощо.

1. Амирова Л. А. Профессионально-педагогическая мобильность: сущность, стратегии реализации, векторы развития [Текст] / Л. А. Амирова, З. А. Багишаев. – М. : РАО, 2004. – 190 с.
2. Амосова О. В. Технология подготовки студентов к воспитательной работе в современных условиях [Текст] / О. В. Амосова. – Иркутск, 2000. – 220 с.
3. Аристотель. О душе [Текст] / Аристотель. – С. Пб. [и др.] : Питер ; Питер бук, 2002. – 220 с.
4. Атутов П. Р. Политехническая подготовка – основа профессиональной мобильности учащихся [Текст] / П. Р. Атутов // Избранные труды : в 2 т. – М., [200?]. – Т. 1 : Педагогика трудового становления учащихся. – С. 241–250.
5. Вершловский С. Г. Общее образование взрослых: стимулы и мотивы [Текст] / С. Г. Вершловский. – М. : Педагогика, 1987. – 184 с.
6. Гинецинский В. И. Основы теоретической педагогики [Текст] / В. И. Гинецинский. – С. Пб. : Нева, 1992. – 183 с.
7. Горюнова Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования России : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра пед. наук : 13.00.08 / Горюнова Лилия Васильевна ; Ростов. гос. пед. ун-т. – Ростов н/Д, 2006. – 39 с.
8. Калиновский Ю. И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрагога в контексте социокультурной образовательной политики региона : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра пед. наук : 13.00.01 / Калиновский Юрий Исаакович ; Омский гос. пед. ун-т. – Омск, 2001. – 46 с.
9. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения [Текст] / Е. А. Климов. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.
10. Коржуев А. В. Традиции и инновации в высшем профессиональном образовании [Текст] / А. В. Коржуев, В. А. Попков. – М. : МГУ, 2003. – 300 с.
11. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику [Текст] / А. В. Мудрик. – М. : Ин-т практической психологии, 1997. – 368 с.
12. Пазюкова М. А. Развитие социально-профессиональной мобильности студентов педагогического колледжа : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 / Пазюкова Марина Анатольевна ; [Иркут. гос. пед. ун-т]. – Иркутск, 2003. – 21 с.
13. Слостенин В. А. Субъектно-деятельностный подход в общем и профессиональном образовании [Текст] / В. А. Слостенин // Сибирский педагогический журнал. – 2006. – № 5. – С. 17–30.
14. Сорокин П. А. Система социологии [Текст]. Т. 2 : Социальная аналитика : Учение о строении сложных социальных агрегатов / П. А. Сорокин. – М. : Наука, 1993. – 688 с.
15. Хорошко Н. Ф. Теория и практика развития конструкторской мобильности школьников : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра. пед. наук : 13.00.01 / Хорошко Николай Федорович ; Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 1995. – 48 с.